

EDWIN WINKELS

KAMP MIRANDA

Hoe Nederlandse Joden, Spanje-
strijders, Engelandvaarders,
spionnen en nazi's in een Spaans
concentratiekamp belandden –
en het overleefden

Uitgeverij Brandt
Amsterdam 2025

Inhoud

Voorwoord 7

Ze zijn goed vertrokken 19

Te veel mannen, te weinig van alles 53

Honger is erger dan de dood 67

Na het voetbal de wurgpaal 99

Niemand bekommert zich om ons 136

De route van de ratten 175

De wraak voorbij 219

Nederlandse gevangenen in Kamp Miranda 265

Geraadpleegde bronnen 271

Dankwoord 279

VOORWOORD

En als de dag mocht komen van de laatste reis
en het schip gaat vertrekken dat nooit wederkeert
zult gij mij aan boord vinden met weinig bagage,
bijna naakt, zoals de kinderen van de zee.

‘Portret’, Antonio Machado (1875-1939)

(vertaling Peter Verstegen)

Op de ochtend van 17 april 1938 verloor het kleine dorpje Isavarre, twaalf huizen verstoppt in een van de vele valleien van de Pyreneeën, bijna al zijn vaders en echtgenoten. Bij zes huizen stonden ineens de soldaten van de nationalen voor de deur, het leger van de opstandige generaal Francisco Franco dat met wekenlange zware gevechten het ene bergdal na het andere op de republikeinen veroverde. Soldaten van de verslagen vijand, het leger van de democratisch gekozen republikeinse regering, waren er niet meer in het dorp; die waren dood of de volgende bergkam overgevlucht. De resterende mannen in Isavarre waren boeren, een onderwijzer, een vrederechter en een pastoor. Zes van hen werden door de overwinnaars van Franco meegenomen, uit nabijgelegen dorpen moesten er ook nog eens vier mee. Ze waren tussen de 31 en 59 jaar.

Hemelsbreed liggen er maar 160 kilometer tussen Barcelona en Isavarre, maar met de auto kun je er onmogelijk in een rechte lijn naartoe rijden. Welke route je ook neemt, je moet altijd een bergpas over en duizenden bochten nemen. De rit duurt bijna vier uur, de afstand loopt op tot 270 kilometer. Als je de eerste bergen hebt overwonnen

beland je in Sort – de Catalaanse naam van het grootste plaatsje in de streek betekent ‘geluk’. Regelmatig is daar de hoofdprijs van de grote Spaanse kerstloterij gevallen.

Vanaf Sort ga je dieper de bergen in, de wegen en valleien worden smaller, de Pyreneeëntoppen hoger. En achter een bocht ligt dan ineens Isavarre.

Ik reed er in 2008 vanuit Barcelona heen om Nadal Paulet op te zoeken om een reportage te maken voor de Spaanse krant waar ik werkte, *El Periódico*, over de vele vermisten – minimaal 115.000 – van de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939); zij waren vermoord door de soldaten en agenten van Franco en hun lichamen waren nooit gevonden. Anno 2025 zijn de meeste nog steeds niet opgegraven.

Vooraf een afspraak maken met Paulet kon niet, hij had geen telefoon. Buren of een barretje met een telefoon waren er ook niet, Paulet was de enige inwoner, de laatste. Hij was 81 jaar, had een hond en tachtig geiten. Vijf jaar eerder had hij enkele onderzoekers, die bezig waren de vaak onbekende massagraven van de Burgeroorlog in kaart te brengen, de plaats aangewezen waar zijn vader sinds die zwarte aprilochtend in 1938 begraven lag, samen met de negen andere mannen uit de vallei van Alt Àneu.

Joan Paulet was 51 jaar en de vrederechter van de streek toen de soldaten van Franco hem kwamen halen. Zoon Nadal was destijds 11 jaar en vertelde me hoe hij zich alles nog goed kon herinneren. Bijvoorbeeld dat de soldaten de naam van zijn vader op een papiertje hadden staan. ‘Ze wisten precies voor wie ze kwamen.’ De vallei was zo ‘rood’ als wat, in het fascistische oog van Franco. De mensen spraken er slechts Catalaans, een taal die de generaal later zou verbieden. Vader Joan kleepte zich aan, nam afscheid van zijn vrouw en vijf kinderen en ging met de

soldaten mee. ‘Eerst brachten ze hem met de anderen naar het kerkje van het dorp en vandaar naar een stal in Sorpe, daar aan de overkant, de berg op,’ wees Nadal Paulet me aan. ‘Omdat er geen republikeinse soldaten meer waren in de vallei moesten ze zich waarschijnlijk wreken op wie dan ook.’ Een generaal van Franco’s troepen had gezegd dat ze voor elke dode soldaat tien Catalanen zouden ombrengen.

Met een vriendje was Nadal diezelfde middag nog zijn vader en de negen anderen eten gaan brengen in de stal waar ze werden vastgehouden. Vier dagen later ontdekten ze dat alle tien de ochtend erop tegen een muur waren gezet, door een rij soldaten gefusilleerd en op dezelfde plaats in een groot, anoniem gat in de grond waren begraven. Nadals moeder vreesde ook voor haar eigen leven en vluchtte te voet de Pyreneeën over, naar Frankrijk. De vijf kinderen liet ze achter, de oudste was 15 jaar. Ze zorgden enkele jaren voor het huis en de grond, tot hun moeder over de bergen terugkeerde.

Ik moet direct denken aan Nadal Paulet wanneer ik in 2024 op internet een website van Catalaanse berggidsen uit Sort tegenkom waarop zij een speciale trekking aanbieden, onder de naam *Muntanyes de Llibertat*: Bergen van Vrijheid. Een zware wandeltocht vanuit de vallei waar ook Isavarre ligt naar het Franse Aulus-les-Bains en weer terug. Vier dagen lopen tussen de zes en negen uur lang, 64 kilometer over vier bergtoppen die tussen de 1620 en 2850 meter hoog zijn, in totaal bijna vijfduizend hoogtemeters. De gidsen vertellen tijdens de *travesía* niet alleen alles over de bergen, de dieren die er huizen, waaronder bruine beren, en de flora, maar ook over die ‘vrijheid’ waarnaar ze de tocht hebben genoemd.

Want de moeder van Nadal Paulet was tijdens en kort na de Burgeroorlog niet de enige die de Pyreneeën over vluchtte. Vooral toen de troepen van Franco begin 1939 Barcelona belegerden en de stad, de zetel van de republikeinse regering-in-nood, innamen, ontstond er een massale exodus naar Frankrijk; zo'n 475.000 mensen verdrongen zich op de bergwegen om hun heil in het buurland te zoeken. De meesten deden dat overigens dicht bij de Middellandse Zee, waar de Pyreneeëntoppen nog niet zo hoog zijn.

Ruim een jaar later kwam er een minder massale maar even dramatische stroom van vluchtelingen in omgekeerde richting op gang. Nadat nazi-Duitsland zijn buurlanden was binnengevallen, zochten tienduizenden Europeanen een veilig heenkomen in het nog vrije Vichy-Frankrijk en Spanje. Aanvankelijk kon een groot deel dat legaal doen, met de benodigde papieren, meestal per trein. Maar naarmate de oorlog vorderde en de Duitsers tot aan de Pyreneeën oprukten, moest de tocht clandestien plaatsvinden, te voet, over de bergen, een barrière van ruim vierhonderd kilometer lang tussen de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee. En dat gebeurde niet altijd aan beide uiteindes van de bergketen, waar de toppen het laagst en toegankelijkst zijn – daar liepen immers ook meer Duitse patrouilles. Dus kozen veel vluchtelingen voor de zwaarste en hoogste routes, in het centrale deel van de Pyreneeën. Zoals die vanuit Aulus-les-Bains naar de vallei Alt Àneu, waar de dorpjes Isavarre, Alós d'Isil en Montgarri liggen, of naar de vallei van Cardós, daarnaast, met het gehucht Tavascan. Het zijn twee van de meerdere *Rutas de la Libertad* of *Chémins de la Liberté* die de regionale en plaatselijke overheden aan beide kanten van de grens sinds

enkele jaren steeds actiever promoten. Een bijzondere combinatie van actief toerisme en het herdenken van de oorlogsjaren tussen 1936 en 1945.

Op de website van *Muntanyes de Llibertat* lees ik het verhaal van een jonge Franse boerendochter, Jeanne Rogalle, die op haar 19de samen met haar vader een groep van negen Joden, zeven van hen Nederlander, in december 1942 vanuit Aulus-les-Bains over de Mont Guillou, 2400 meter hoog, naar Spanje gidste. Mijn aandacht wordt direct getrokken. Nederlanders die meer dan tachtig jaar geleden, op de vlucht voor Hitler, een loodzware tocht ondernamen, een trekking door het hooggebergte, waarmee zij ongetwijfeld geen enkele ervaring hadden. In het verhaal staan ook de namen van die landgenoten. Het gezin Van Geuns met een puberzoon, tiener Elias Zomerplaag, de broers Joseph en Philippus Meljado, beiden begin 20 en de 40-jarige Abraham Schilansky.

Ik wil direct meer weten. De werkelijke (online) zoektocht begint nu pas. De vier achternamen verschijnen ook op de zeer uitgebreide website van *Anonymes, Justes et Persécutés durant le période nazi* (AJPN), een Franse vereniging die getuigenissen verzamelt van de verschrikkingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Er staan onder andere uitgebreide verslagen op over het verblijf van honderden Joden, onder Franse en later Duitse bewaking, in dat Pyreneeëndorp Aulus-les-Bains.

Maar dezelfde vier achternamen kom ik eveneens tegen op een totaal andere plek, die helemaal niets te maken heeft met Aulus, noch met de Pyreneeën: ze staan vermeld in het gedigitaliseerde militair archief van het Spaanse ministerie van Defensie in Guadalajara. Vijf Neder-

landse mannen – Zomerplaag, de Meljado's, Schilansky en vader Gerrit van Geuns – figureren op een ellenlange lijst met bijna 17.000 andere namen, onder de eufemistische noemer 'opslag van concentratie en classificatie van buitenlands personeel in Miranda de Ebro (Burgos)'. In het 'fysieke' archief zijn dat honderdvier dozen met de registratiepapieren van alle niet-Spanjaarden die tussen 1938 en 1947 korte of langere tijd in Miranda de Ebro verbleven. Maar dat was niet in het stadje zelf. En het woord 'personeel' is ook een beetje verwarrend. De lijst wordt gevormd door buitenlanders die in die periode in het concentratiekamp van het Noord-Spaanse stadje geïnterneerd waren.

De lijst is op alfabet, van 'Aalst, Johannes Pieter van' tot 'Zytaner, Barong'. Van alle mannen – er werden geen vrouwen opgesloten in het kamp – wordt ook de nationaliteit vermeld. Een halve wereld: mensen uit Frankrijk, Italië, Canada, Algerije, Marokko, het Verenigd Koninkrijk, Hongarije, Duitsland, Joegoslavië, Letland, Zuid-Afrika, België, China, Turkije, Polen, Argentinië, Cuba, Rusland, de Verenigde Staten, Griekenland, Roemenië, Mexico, Chili, Brazilië, Costa Rica, Uruguay, Bulgarije, Denemarken, Tsjechoslowakije, Zwitserland, Palestina, Egypte, Arabië, Oekraïne, Guatemala, Slowakije, Filipijnen, Portugal, Finland, Kroatië, Honduras, Oostenrijk, Estland, Australië, Zweden, Noorwegen, Panama, Puerto Rico, Peru, Colombia, Litouwen, Paraguay, Tunesië en dus Nederland.

Achter 278 namen in de lijst staat *Holanda* als herkomst. Een aantal dat overzichtelijk genoeg is om te proberen van elk van hen iets meer te weten te komen. Vooral: hoe is deze persoon in Kamp Miranda terechtgekomen? Waarom is hij uit Nederland vertrokken, en met wie? Hoe

is de reis verlopen? En hoe verging het hem na vrijlating uit het kamp?

De Nederlandse gevangenen in Miranda de Ebro kunnen worden onderverdeeld in vier groepen: Joden die, vaak met hun hele gezin, voor de Duitsers vluchtten. Militairen en verzetsmensen die zich via Spanje wilden aansluiten bij de geallieerde troepen in Engeland; zij kregen al snel de naam Engelandvaarders. Een kleine groep mannen, internationale brigadisten, die aan republikeinse zijde in de Burgeroorlog had gevochten, als vrijwilliger van de Internationale Brigades. En een aantal NSB'ers, SS'ers en andere nazi's die zich, toen Hitler de oorlog aan het verliezen was, uit de voeten maakten om aan mogelijke vervolging in Nederland te ontkomen.

Van lang niet alle Nederlandse namen op de lijst heb ik meer gegevens over het leven van de betreffende persoon kunnen vinden, laat staan details over de vlucht naar Spanje. Maar in veel gevallen wel, en vaak lijken de verhalen op elkaar: de motivatie om te reizen, de hachelijke onderneming van de lange reis door België, Frankrijk en soms ook Zwitserland, de loodzware trek door de Pyreneeën, de frustratie van de gevangenschap en het oponthoud in Spanje.

Al snel besef ik dat ik één handicap bij het onderzoek moet accepteren: van de Nederlanders die in Kamp Miranda hebben gezeten, is ruim tachtig jaar later vermoedelijk niemand meer in leven. Jongens van onder de 18 jaar werden er in principe niet opgesloten, dus de jongsten die in het concentratiekamp hebben gezeten zouden nu al over de honderd moeten zijn. Op één man na, die ziek en verzwakt werd afgevoerd en in een ziekenhuis overleed, verlieten ze het kamp allemaal levend.

Gelukkig heb ik, na een eerste selectie van mogelijke verhalen voor dit boek, familieleden gevonden: kinderen, kleinkinderen of (achter)neven en -nichten die me in ieder geval iets meer over hun vader, grootvader of oom konden vertellen. Voor sommigen was dat confronterend: hun (groot)vader zat bij of werkte voor de ss; mannen die Nederland halsoverkop verlieten en familie, vrouw en kinderen achterlieten, zonder ooit nog terug te keren. De nabestaanden zijn niet blij dat het verhaal van hun 'foute' (groot)vader of oom zoveel jaar later weer wordt opgerakeld. Omwille van hun privacy noem ik de namen van sommige van hen niet.

In enkele gevallen hebben vluchtelingen en Engelandvaarders decennia geleden de belevenissen tijdens hun reis over de zogeheten zuidelijke route zeer gedetailleerd opgeschreven, vooral bedoeld om binnen de familie het verhaal van de bijzondere en gevaarlijke onderneming tijdens de oorlog levend te houden. Deze getuigenissen vormen een belangrijke basis voor dit boek.

Dat het verblijf van bijna driehonderd Nederlanders in een Spaans concentratiekamp niet heel breed bekend is, komt doordat de meeste hoofdrolspelers er zelf nooit zoveel aandacht aan hebben gegeven. Daarnaast stonden ze vanwege een wat sinistere reden minder in de belangstelling: Miranda de Ebro was dan wel een mensonwaardig oord waar duizenden mannen tegen hun wil werden opgesloten met amper voedsel en hygiëne, maar het was geen vernietigingskamp; de vele Joodse vluchtelingen die er terechtkwamen overleefden het.

Bovendien gaven de Engelandvaarders tijdens de gebruikelijke en grondige verhoren, na hun aankomst in Lon-

den afgenomen door agenten van het Bureau Inlichtingen (BI), veel meer details prijs over hun reis door België en Frankrijk dan over hun tijd – van enkele weken tot zelfs jaren – in Spanje en ook Portugal. Hun ervaringen op het Iberisch Schiereiland interesseerden de inlichtingendienst nauwelijks. In de verhoren concentreerde BI zich vooral op mensen in Nederland die door de Engelandvaarders als 'goed' en (mogelijk) 'fout' werden bestempeld.

Spanje was bovendien 'ver weg' voor Nederland – zeer weinig mensen waren er ooit geweest. Enkele Engelandvaarders die rechtstreeks de tocht over de Noordzee naar Londen maakten, hebben met hun korte bootreis meer faam verworven dan zij die voor de lange omweg via Spanje kozen.

Opvallend is de jonge leeftijd van het merendeel van deze Spanjegangers. Het grootste deel ondernam de tocht toen ze tussen de 20 en 25 jaar waren, terwijl hun verhalen klinken als die van ervaren reizigers van middelbare leeftijd. Daarom vermeld ik ook bij elk van de genoemde personen consequent de leeftijd. Ook de ruim zeshonderd Nederlandse vrijwilligers die enkele jaren eerder naar Spanje waren getrokken om in de Burgeroorlog te vechten, waren vooral twintigers.

De verhalen die ik voor dit boek heb geselecteerd vormen slechts een klein deel van de vele die te vertellen zijn over Kamp Miranda en zijn tijdelijke Nederlandse 'bewoners'. Maar eigenlijk is elke geschiedenis representatief voor de anderen – veel gevangenen hebben hetzelfde doorgemaakt. Elk hoofdstuk is onafhankelijk van de andere te lezen, maar tegelijkertijd zijn de verhalen nauw met elkaar verweven.

De Nederlanders kenden allemaal dezelfde verwonde-

ring over dat Spanje, waar ze eigenlijk niets van wisten. De armoede van een land dat net uit een Burgeroorlog is gekomen. De primitieve, onmenselijke gevangenissen. De absolute verrassing ook dat zij er werden gearresteerd, in een land dat zich neutraal had verklaard in de oorlog. De hulpvaardigheid van dorpsbewoners die zelf in een stal met de koeien sliepen. De grootsheid van Madrid, waar velen tegen hun wil ook nog maanden moesten doorbrengen.

In april 2025 bezoek ik Miranda de Ebro, voor het eerst in de zevenendertig jaar dat ik in Spanje woon. Het stadje is niet heel bijzonder. Dat is aan de huizenprijzen te zien. Voor de etalage van een makelaar verwonder ik me: een woning van 107 vierkante meter met vijf slaapkamers staat voor 84.000 euro te koop; voor een iets kleiner appartement met drie kamers is de vraagprijs 65.000 euro. Een winkelruimte op de begane grond, 49 vierkante meter, mag je voor 29.000 euro hebben. Dit is het Spanje dat heel ver weg ligt van de toeristische costa's waar huisjesmelkers, buitenlandse pensionado's of expats de woningprijzen opdrijven.

Ik ben er met de trein naartoe gereisd – een comfortabele hogesnelheidstrein, een heel verschil met de goederentrein met wagons met een beetje stro op de vloer waarin de buitenlandse gevangenen tijdens de oorlog vanuit Lérida, Zaragoza, Pamplona of Irún naar Miranda werden vervoerd. Het station lijkt nog net zoals het in de jaren veertig van de vorige eeuw moet zijn geweest: statig en sober tegelijk. Er liggen veel rails tussen de zo goed als verlaten perrons. Lange goederentreinen staan op het rangeerterrein ernaast.

Ik verlaat het station en volg het spoor nu te voet, richting het oosten. Tien minuten later sta ik voor een groot

bord met een zwart-witfoto erop: de ingang van wat ooit het *Campo de Concentración Miranda de Ebro* was. Het is met zwarte graffiti beklad, maar dat lijkt eerder vandalisme dan een protestactie te zijn. De letters op de poort van het vroegere kamp zijn niet allemaal meer te lezen. TODO POR LA PATRIA stond er: 'Alles voor het vaderland'. Erachter liggen de gebouwen van een chemische fabriek.

Miranda de Ebro was in de Tweede Wereldoorlog geen Auschwitz of Sobibor. Geen vernietigingskamp. En heden ten dage is het geen massaal bezochte plaats om dat verleden te herdenken. Om te herinneren, om niet te vergeten. Overblijfselen van het concentratiekamp zijn er nauwelijks. Net als in de Pyreneeën is ook in Miranda pas deze eeuw meer aandacht gekomen voor wat er zich in de oorlogsjaren heeft afgespeeld. Nog geen zes jaar geleden is dat verleden met een kleine expositieruimte weer een beetje zichtbaar gemaakt.

Deze zaterdag is er een rondleiding, met mij zijn er nog een tiental andere geïnteresseerden. Een gezin uit Miranda de Ebro zelf. Vader en moeder, veertigers, hadden nooit over het kamp horen praten. Ouderen die het kamp hebben gekend zijn er steeds minder; destijds lag het op enkele honderden meters van het stadje, dat nu met moderne flatgebouwen bijna tot de vroegere poort is opgerukt. Dat het gezin vandaag de weinige restanten bezoekt is op verzoek van de dochter, die er op school les over heeft gehad.

's Avonds kom ik terug in mijn hotel, dat net als het station vergane glorie uitademt. Drie sterren, 54 euro voor een nacht, acht verdiepingen, zonder opsmuk, rechttoe rechtaan. Van verre zichtbaar voor vermoeide reizigers, gelegen aan de vroeger druk bereden nationale weg N-I, een tweebaansweg van Madrid naar het Baskenland. Nu

ligt er allang een snelweg, die een kilometer verderop om Miranda de Ebro heen is geleid – het hotel verloor daarvoor een groot deel van zijn klandizie.

De verlaten bar annex ontbijtzaal nodigt niet uit om te blijven hangen. Maar altijd wanneer ik in Spanje in een dergelijk hotel verblijf, keer ik ook zelf terug naar vroegere tijden en vraag ik om een ouderwets glas *pacharán* met ijs om mee te nemen naar de kamer, een likeur van de sleedoornbes. Zoet en bitter tegelijk. Vanaf mijn kamer op de vijfde verdieping, glas in de hand, zie ik door het raam in het donker de spoorbrug over de brede rivier de Ebro. Hierover rijdt dagelijks de trein naar Madrid. De trein die tussen 1941 en 1945 voor zo'n 278 Nederlanders eindelijk, na weken tot soms jaren in het concentratiekamp, de trein naar de vrijheid betekende.

ZE ZIJN GOED VERTROKKEN

Een helse tocht door de Pyreneeën
zonder de vrijheid als beloning

WAT ERAAN VOORAFGING...

In de jaren dertig bouwde Frankrijk een groot aantal interneringskampen om gevluchte buitenlanders op te vangen en hen tegelijkertijd te kunnen bewaken. Vanuit het zuiden van Europa ging het om bijna een half miljoen Spanjaarden die de Burgeroorlog in hun land (1936-1939) ontvluchtten, en vanuit het oosten betrof het zo'n 20.000 Duitse en Oostenrijkse burgers. Dit waren voornamelijk Joden die zich bedreigd voelden door het naziregime.

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog kwam er een nieuwe stroom vluchtelingen op gang, uit alle hoeken van Europa. Sommigen zochten in de niet door de Duitsers bezette zuidelijke helft van het land – het Vichy-Frankrijk onder de zogeheten demarcatielijn – een veilig heenkomen of probeerden door te reizen naar Spanje: per schip vanuit Marseille of per trein. Daarvoor waren echter visa nodig; Spanje eiste niet alleen een inreisvisum, maar ook een doorreisvisum voor een ander land, opdat de vluchtelingen niet in Spanje zouden blijven.

Terwijl ze wachtten op hun papieren werden de buiten-

REIS ELIAS ZOMERPLAAG, JOOP EN IPIE MELJADO EN BRAM SCHILANSKY

Zomerplaag - - - - - Meljado Schilansky ———

mei 1940	vertrek Antwerpen
juni 1940-mei 1942	Toulouse en Ax-les-Thermes
mei-december 1942	Aulus-les-Bains
januari-februari/juni 1943	Kamp Miranda
maart/september 1943	vertrek naar Jamaica of Engeland

landers, vaak per nationaliteit, in het vrije Frankrijk ondergebracht, vooral in en rond grote steden als Lyon, Marseille en Toulouse, waar zich meestal een consulaat van het land van herkomst bevond. De reispapieren konden echter maanden of meer dan een jaar op zich laten wachten, als de vluchtelingen ze al kregen. Velen die het wachten beu waren probeerden daarom illegaal de Pyreneeën over te steken, met de onmisbare lokale gidsen en altijd te voet. Een tocht die niet zonder gevaar was.

In 1941 besloot de Franse regering in Vichy deze grote groepen buitenlanders vanuit de steden over te brengen naar internerings- en werkkampen of, in het beste geval, naar een *résidence assignée*, een toegewezen plek in dorpen of kleine steden door het hele land, vele daarvan in de buurt van de Pyreneeën. Daar verbleven ze in woningen of hotels en waren ze eenvoudiger te bewaken. Maar die dorpen waren tegelijkertijd een goed vertrekpunt voor een illegale en zware voettocht over de Pyreneeën.

Een van die plaatsjes was Aulus-les-Bains in het departement Ariège, centraal gelegen in de Pyreneeën, dicht bij de Spaanse grens. Dit kuuroord herbergde in 1942 en 1943 686 Joden, die er door de Franse regering heen waren gestuurd. Bij een razzia van de *gendarmérie* op 26 augustus 1942 werden daar bijna tweehonderd, voornamelijk Poolse, Joden opgepakt en via het concentratiekamp Darcy bij Parijs naar Auschwitz gedeporteerd; slechts zesentwintig van hen overleefden de oorlog. Toen eind november de Duitsers de demarcatielijn overschreden en ook het zuiden van Frankrijk bezetten, begonnen de resterende Joodse vluchtelingen in Aulus-les-Bains zich grote zorgen te maken. Tientallen van hen besloten in kleine groepen de

zware tocht over de Pyreneeën te wagen; onder hen Elias Zomerplaag, Bram Schilansky en Joop en Ipie Meljado, vier jonge Nederlandse Joden uit Antwerpen.

AULUS-LES-BAINS

6 DECEMBER 1942

Een hond blaft in de zwarte nacht; ze schrikken zich dood. Jeanne (21), die vooroploopt, staat abrupt stil. Haar vader, Jean-Pierre Acgouau (61), die achteraan in de rij loopt, spitst zijn oren en kijkt om zich heen, alhoewel hij weinig kan zien. Als er maar geen lampen of lantaarns aanflitsen of ferme stappen te horen zijn, of een schreeuw in het Duits. Het is kort na drie uur 's nachts, niemand zou nog wakker moeten zijn. Behalve zij. En misschien een enkele patrouille, van de Duitsers of van de Franse douaniers.

Ze zijn net begonnen aan de tocht, de verzamelplaats was achter de woning van Jean-Pierre en zijn dochter, dicht bij het gemeentehuis van Aulus-les-Bains. Ze zijn met z'n negenen, onder wie twee tienerjongens. Jeanne heeft bij het passeren van het Croix du Ruisseau een kruisje geslagen en God om een voorspoedige tocht gevraagd. Daarna gingen ze de brug over, naar de andere kant van de rivier, dat was het gevaarlijkste moment, daar waren ze even zichtbaar voor anderen. Nu zijn ze veilig aan de andere kant... en blaft er een hond.

Geen reactie. Slechts de stilte van de nacht in het bergdal. Ze kunnen verder, tussen de bomen door, snel de weg oversteken en dan het pad naar de waterval van Ars. Omhoog, alleen maar omhoog. Als het straks licht wordt moeten ze ver genoeg zijn, zodat de kans kleiner is dat ze

Duitse patrouilles tegenkomen – die lopen er sinds een paar weken, speciale alpenjagers voor wie de bergen geen geheimen hebben.

Jean-Pierre en Jeanne kennen de route ook in het donker, zo vaak hebben ze hem overdag gelopen. En ze zijn gewend om te klimmen. Maar hoe zit dat met de rest van het gezelschap? Jean-Pierre heeft vooraf enkele instructies gegeven: weinig bagage, hooguit een kleine rugzak, warme kleding, want in december kan het op de top vriezen of hard waaien, en vooral goede schoenen, wat een probleem lijkt te zijn: niemand van hen is hier met stevige bergschoenen aangekomen. En ten slotte: niet te hard met de stokken op de stenen tikken. Want in de nacht draagt elk geluid ver.

Eind augustus was de schrik toegeslagen in Aulus-les-Bains. Om de Duitse bezetter, die toen nog niet tot de Pyreneeën was opgerukt, tevreden te stemmen hield de Franse gendarmerie een razzia in het dorp. Daarbij werden bijna tweehonderd vluchtelingen, allemaal Joden, opgepakt en weggeleid naar het grote gevangenenkamp Le Vernet, richting Toulouse.

Alleen degenen die net op tijd waren gewaarschuwd konden ontsnappen naar de bergen en zich daar in de bossen of hutten verschuilen. Anderen mochten zich verbergen in huizen van dorpsbewoners, onder wie dat van Jeanne en haar ouders. De boerendochter had de wanhoop gezien van de mensen die achterbleven en van wie de vrouw, man of kinderen zonder enig mededogen waren meegenomen. Het gezin besloot toen ook een aantal Joden onderdak te verlenen, in hun stal, al was het maar voor een week, tot de gendarmes hun zoektocht zouden staken.

Ze hadden zelf al niet veel op met Duitsers. Jean-Pierre

was een veteraan uit de loopgraven in de Eerste Wereldoorlog. Jeannes iets jongere broer was aan het begin van deze oorlog in Duinkerken krijgsgevangen gemaakt door de Duitsers – ze hadden sindsdien niets meer van hem gehoord. Ook andere bewoners van Aulus, van wie vele sceptisch waren geweest over de al maandenlange aanwezigheid van Joden in hun dorp, bleken geschokt. Een kil verdriet daalde neer op de nog warme, nazomerse straten.

Niet lang na de razzia waren de Duitsers op 11 november de demarcatielijn overgetrokken en hadden ze ook het nog ‘vrije’ Vichy-Frankrijk bezet. Hitlers troepen waren vervolgens razendsnel tot de Pyreneeën opgerukt. Zelfs in Aulules-Bains, het laatste dorp in een dal van de Ariège, waar de wegen doodlopen in de bergen, was het niet veilig meer.

Vijf dagen later, op 16 november, arriveerden de soldaten van Hitler in het plaatsje, om hun intrek te nemen in Hotel Majestic.

De vluchtelingen die achtergebleven waren in het dorp konden en mochten wel op straat komen, maar zij voelden de voortdurende dreiging, de vrees elk moment opgepakt te kunnen worden. Daarom wilden ze er zo snel mogelijk weg. Er was echter maar één route mogelijk: over de bergen.

De familie Weening uit Borgerhout was van de Nederlands-Belgische Joden in hotel Villa Raphaël de eerste familie die de vlucht ondernam. Moeder Florry (36) was in paniek geraakt door de komst van de Duitsers, ze zei dat ze in Aulus vastzaten in een fuik waaruit ze nooit zouden kunnen ontsnappen. Ze vluchtte met haar man Jacques (35), dochter Hélène (9) en pleegdochter Lizzy (15). ‘Maar de bergen rijzen hier recht de hemel in,’ ontraadden ande-

ren in het hotel hun de tocht. Via de burgemeester vond het gezin een herder die hen als *passeur* de bergen over kon leiden. Broer en zus Hubert en Alma Goldschmidt uit Geleen en Felix Max de Jong uit Amsterdam gingen ook mee. Met drie lagen ondergoed aan en een paar dikke truien over elkaar gingen ze op pad; Jacques Weening droeg een rugzakje met slechts suiker, brood en cognac.

Twee weken later klopten twee jonge Nederlanders bij Jean-Pierre Acgouau aan, ze hadden zijn naam en adres gekregen van de eigenaar van Villa Raphaël. Jonas Brilleslijper (19) en Max Dekker (20) stelden zich voor als Joden uit Antwerpen. Zij zaten in Aulus niet in een *résidence assignée* maar waren net vanuit Toulouse gearriveerd en wilden direct doorreizen. Ze vroegen Acgouau of hij hen naar de Spaanse grens kon gidsen.

Jean-Pierre was nog niet eerder als *passeur* opgetreden en vanwege de risico's twijfelde hij. Niet alleen het gevaar om door een Duitse patrouille te worden betrapt, maar vooral ook de zwaarte van de tocht, een klim naar de grensovergang op 2400 meter, 1700 meter hoogteverschil met het dorp.

Jean-Pierre zelf deed er, als ervaren herder, bij daglicht zo'n twaalf uur over; zijn ooien graasden in de zomer hoog in de bergen. Nu zouden ze 's nachts moeten vertrekken, maar hij stemde toe. Het waren jonge mannen, ongetwijfeld fit genoeg. Andere mannen uit het dorp hadden ook vluchtelingen begeleid. En hij kon gewoon geen nee zeggen tegen de wanhopige blikken.

De klim lukte. Bij de grens, op de top van de Col de Guillou, gaf een van de jongens hem bij het afscheid een briefje – iemand zou dat bij Jean-Pierre thuis komen

ophalen. Hij was nog niet terug of er kwam inderdaad een man langs. In het briefje stond dat het heel goed was verlopen.

Enkele dagen later klopte dezelfde man opnieuw aan: of Jean-Pierre met een groep van negen mensen de tocht nog een keer kon ondernemen. Dat vond hij wel erg veel personen voor hem alleen, er was nog een gids nodig. Jeanne bood zich direct aan; ze had sinds ze tiener was het pad in de zomer elke zondag met haar vader gelopen, om naar de schapen te gaan. Geld wilden ze niet, al waren de mensen bereid te betalen en eisten sommige *passeurs* wel een vergoeding.

Daar klimmen ze in de duisternis, samen met negen Joodse vluchtelingen. Om geen geluid te maken hebben ze nog nauwelijks met elkaar gesproken. Jean-Pierre en zijn dochter kennen de mensen niet goed, al hebben ze hen wel in het dorp gezien. Maar er waren er zoveel het laatste jaar, wel zo'n zeshonderd had de burgemeester gezegd.

De groep bestaat uit een jong gezin met een tienerzoon, Gerrit (41), Dora (40) en Marcel van Geuns (13). Verder zijn er twee broers, Joop (21) en Ipie (20) Meljado, en Elias Zomerplaag (17). De laatste is alleen, zijn ouders en zus Betty (20) zijn in het hotel achtergebleven, zij zullen een poging wagen zodra het Elias is gelukt. Ook Bram Schilansky (40) is alleen. Naast de Nederlanders is er een Pools echtpaar, Szyja (40) en Hena (33) Moskowitz, dat net als de anderen van de groep uit Antwerpen komt.

Elias Zomerplaag kent Joop en Ipie Meljado al uit de Belgische havenstad. Ipie heet eigenlijk Philippus, maar zijn broer slaagde er maar niet in zijn naam goed uit te spreken; het klonk altijd als Ippi of Ipie, en dat bleef het.

Jeanne Acgouau, tijdens de oorlog in Aulus-les-Bains

De Zomerplagen en Meljado's wonen in Berchem. Elias is er geboren, zijn ouders zijn net iets eerder van Amsterdam naar Vlaanderen verhuisd dan die van de broers, die in de Nederlandse hoofdstad zijn geboren. Op bijna dezelfde dag hebben ze Antwerpen halsoverkop verlaten, zoals zo ongelooflijk veel mensen.

Elias dacht nog dat er feestelijk vuurwerk was en hij reed er zelfs op de fiets heen, maar het waren de Duitsers. Op 10 mei 1940 bombardeerden die het vliegveld van Deurne.